

Mahsa oýlandyrýanlary

Amininiň

Category: Kitapcy, Nukdaýnazar, Publisistika, Sözler

написано kitapcy | 26 января, 2025

Mahsa Amininiň oýlandyrýanlary MAHSA AMININIŇ OÝLANDYRÝANLARY

Eýranlylar we türkleriň taryhyň dürli döwürlerinde basdaşlyga we täsirlenmä esaslanýan gatnaşyklary bolan, ýöne ikitaraplaýyn deňagramlylyga-da gözden sypdyrman ünsde saklan iki gadymy halk.

Geçen asyryň başynda Eýran meşrutyýete (konstitusion monarhiýa) geçdi welin, türklerem olara eýerdi.

Soñraky gezekde eýran halky gjem bolsa Türkiýä eýerip, respublika geçdi.

Eýran Yslam Respublikasyny esaslandyryjy Homeýni Fransiýada sürgünde gezip ýörkä demokratik konstitusiýany taýýarlamagyň pikirindedigini aýdanam bolsa, Rewolýusiýadan soñky Eýranyň konstitusiýasy mezhepcí we hatda «Welaýaty-Fakyh» prinsipi arkaly respublikany-da depgilän konstitusiýa boldy.

Edil türk konstitusiýasynyň Ataturk nasioanlizmine goldanýan ideologýalaýynlygy we aýratynam köpdürliliği basylaýan konstitusiýasynyň bolşy ýaly.

Iki ýurtda-da ýakyn döwürlerde yslamy düşunjeler bilen häkimiýet başyna gelenler öñki häkimiýetleriň haksyzlyklaryny, bölüşikde edilýän adalatsyzlyklaryny, jemgyýetcilik deňsizliklerini tankyt edip häkimiýete gelenden soñ käbir meseleleri çözdim edip, soñundanam jemgyýeti güýçlendirmegiň ýerine döwleti güýçlendirmek ýaly strategiýany ýoredipdirler. Parahatçylyk söyüji wadalary edýändiklerine garamazdan

jeňbazçylykly syýasatlara ýonelen we global güýçler bilen hyzmatdaşlyk etmekden gaýra durmaýan bu häkimiýetler Yrakdaky, Siriýadaky, Azerbaýjandaky çaknyşyklarda-da garşyma-garşy gelipdiler.

Netijede iki respublika-da özlerine mahsus bahanalar bilen demokratiýa geçiše, ýagny köpdürlilikleriň syýasata ištirakine garşy durup, respublikan we awtokratik syýasatlaryny güýçlendirdiler.

Munuň özi aýratynam sebitdäki kürtleri, Türkiye üçin alawylary, Eýran üçinem sünnileri syýasatdan daşda tutmagy aňladýar.

Beýleki bir ýandan aýal-gyzlara-da her iki ýurtda ýeterlik derejede wekilçilik edilenok, aýratynam örtünmek-ýapynmagyň üstünden dürli rollar arkaly oýnalýan dawa-jenjelli oýunlaryň kynçylyklaryna duçar bolýarlar.

Türkiýede Milli Görüş hereketiniň kemalizme garşy yslamçy-osmanlycy-konserwatiw nukdaýnazar bilen häkimiýete ýakynlaşan ýyllarynda kemalist gatlak öz pozisiýalaryny gorajak bolup başýapynjanyň üstünde gadagan ediji tutumy ýöretdi, oppozisiýa bolsa başýapynja bilen simwollaşan görnüş arkaly aýal-gyzlaryň aktiwliesen göreşine ýonelip, aýal-gyzlaryň jemgyýetçilik ugurlaryna gatnaşygynyň artdyrylmagynyň öňüni açýar.

Şuňa meňzeş formada Eýranda-da rewolýusiýa döwri aýal-gyzlaryň jemgyýetçilik ugurlarynda işjeňleşen we hatda bu babatda yslam dünýäsi üçinem nusga bolan döwrüdir.

Ilkibaşdaky rewolýusioner we azatlykçy synanşyklara garşy şol döwrüň oñynlygy Eýran ýaly Türkiýede-de barha köpcülikleýin we azatlykçy garaýışlara çenli aýal-gyzlaryňam basylanyp hem-de häkimiýete beren goldawlaryny kesmäge başlan dövrüne öwrülýär.

Jemgyýetçilik meseleleri we talaplary görmezlige salnyp, jemgyýetçilik üýtgeşmesine jogap bermeýän hiç bir häkimiýetiň uzak wagtlaýyn saklanyp galmagynyň kepilligininiň bolmaýandygynyň we şeýle tipli häkimiýetleriň sap polisiýa çäreleri arkaly epistolýar häkimiýetde saklanyp galmajagynyň iň açık mysaly bolsa bir wagtlar durmuşa geçmegi mümkün hasaplanmadık iki jemgyýetdäki üýtgeşmäniň hut özüdir.

Eýranda rewolýusiýanyň ideologlary bolan Şeriati, TaleGANI ýaly sosialist (azatlykçy, rewolýusioner, deňlikçi we sosial adalatçy) akyldarlar dura-bará rewolýusion akymdan çetleşdirilip, birmeňzeş pozisiýadaky akyldar Abdylkerim Sürüs-da ýanamalardan ýaňa Günbatara gitmeli boldy, oppozision

lider (öñki premýer-ministr) Mir Hüseyín Musawi bolsa öýtussaglygyna höküm edildi.

Türkiýede häkimiýet başyna gelen AK partiýa bolsa başýapynja boýunça gadagançylyklary ýatyryp, kürtler bilen başyny başlan parahatçylykly ýaraşyk müddetinden barha daşlaşyp, Eýrandaky režim ýaly kürtlere we oppozisionerlere garşı sütemkärçilikli syýasat ýöretmäge başlady.

Eýranda rewolýusiýanyň üstünden biraz wagt geçensoň ýola goýlan bürenjek mejburyýeti bolsa gitdigiçe akla-huşa sygmajak derejede basyş guralyna we özbaşyna paranoýýa öwrüldi.

Şeýdibem rewolýusiýanyň bady bilen gelen bürenjek konserwatiwlериň prosesi rewolýusionerleriň elinden gaňryp alyp, döwletleşdirmekleri bilen üzülen azatlyk gaý-tupanyna tozap gitdi.

* * *

Ýakyn günlerde Kürdüstan welaýatyndan Tährana gezelenç etmek üçin gelen Mahsa Amini režim bilen oppozisionerleriň arasyndaky çekişmede bar bilen ýoguň arasynda simwoliki çykyşa dönen «hijaba» eýermändigi üçin «ahlak polisiýasynyň» sütemine uçrap öldürildi.

Şeýle nähak ölümiiň garşysyndaky nägilelerem öz ýany bilen onlarça ölümü getirdi.

Şular ýaly zalymlarça çemeleşmä bildirilýän nägilelikleri global güýçleriň oýny bilen üçürdikläp tiken režimçi hünärménler bolsa şu nukdaýnazardan hereket edip, köpcülikleýin tolgunşyklara dogry düşünmegiň ýerine diýdimzorluk etmegi makul bildiler.

Häkimiýetleriň halk köpcülígine garşı gönükdiren şular ýaly diýdimzor düzgünleşdirmeleri arkaly dolandyrmaga dyrjaşýan biçüwlendirme tagallalary şol bir wagtyň özünden ABŞ-dyr Hytaý ýaly ýurtlarda-da zorlukly basyp ýatyrma taktikasydyr.

Aýratynam görkezijili ideologiyá we medeniýete çapraz ýüzleriň we meýilleriň gödeklik bilen irizdir(il)me tagallasy häkimiýetleriň gaýry meselelerdäki kemçiliklerini ýa-da aýratynam ykdysady deňsizlikleri we haksyzlyklary-da örtmegin ýoly.

Tunisde Muhammet Buaziziniň ölüminden tutuň-da, ABŞ-daky Jorj Floýduň öldürilmegi ýa-da Hytaýdaky Tiananmen gandöküşligi

ýaly zalymçylykly wakalaryň jemgyýetlerde sistema çalşygy talabyna sebäp bolşy ýaly, Emininiň öldürilmegi-de jemgyýetçilik gahar-gazabynyň oýanmagyna ýol açdy.

Ýol açdy, çünki egin-eşik boýunça aýratynam aýal-gyzlaryň üstündäki şular ýaly polisiýa căreleri ýa-da jemgyýetiň gowşak ýa-sa azlykdaky gatlaklaryna garşy edilen basyş we ýanama gitdigiçe faşizme öwrülip barýar.

Bular ýaly diýdimzorluk ynanjy-da döwlet ideologiýasyna öwrüp we imana goldanmaly tutumlary sa:p formalaýyn mejbyrylyklara öwrüp, içini köwýär.

Ýogsam bolmasa, düýbi içki oňlaýşa esaslanýan ybadatlary we wajyplary jemgyýetiň köp bölegine ýa-da ynanmaýanlara zor bilen berjaý etdirip bolmaýar. Gaýtam bu zor bilen berjaý etdirjek bolunanda, haka garşy zuluma, Şeriati aýtmyşlaýyn, «dine garşy dine» öwrülýär. Mynapyk we ryýagär sosiologiýa alyp barýar.

Sol sanda juda çuň mähir-muhabbete esaslanmaly ynançlar tebigy taýdan soñabaka ýigrenç elementine öwrülip bilyär.

Beýleki bir ýandan egin-eşik diňe örtýän däl-de, sol bir wagtyň özünde bezeýän zerurlyk we medeniýetdir.

Eger munuň özi belli bir forma getirilen bolsa, adamy bir tipleşdirýän, birmeňzeşleşdirýän çekip-çydap bolmajak figura görnüşine-de gelip biler.

Elbetde, şeýle zorluk diňe döwletler tarapyndan ýa-da diňe Eýranda bolup geçenok. Günbatarly ýurtlaryň gümrük postlarynda egin-eşiginiň, üst-basynyň ýa-da reňkiniň üýtgeşikdigi sebäpli göýä tarakandan enaýy garşylanmaýan, göwnüýetmezçilikli bakyşlar bilen kemsidilýän we medeni zorluga sezewar bolýanlaryň ýagdaýy görnüp dur.

Şuňa meňzeş ýagdaýlar ýurdumyzda-da duş gelmän durlanok. Ýöne geçmişde mejlisinden, mekdebinden, hatda hassahanasyndan kowulan, masgaralanan adamlaryň häzirki garşylygy rewanşist (ar alyjylykly) garşylyga öwrülmese gowy bolardy.

Aýal-gyzlaryň ýalaňaç jesetleriniň köcelerde süýrelmegini we oglunyň süňkleri torba salnyp hasratdan ýüzi garaört bolan atanyň eline berilmegi ýaly adamzat gymmatlyklaryna düýpgoter ters gelýän tutumlara-da garşy durulsa nähili gowy bolardy.

Şular ýaly ýürekbulanjy tutumlaryň garşysynda ses çykarylmaslygy, häkimiýetiň saklaýan formalaýnlygyna garamazdan adamkärçilik duýgularynyň ýitip barýandygynyň iň bärkije alamatlary dälmi?

Din özeninde formalaýyn berjaý etmeler bolmaýsy ýaly, häkimiýetleýin gural-da däldir.

Onuň ahлага we edep-ekrama dahylly taraplary, salyhatlylygy we mylakatlylygy borç we zorluk bolmakdan ötri, yaşaýış-durmuş näzikligi bilen agzalmalydyr.

Bular hijem ýerine ýetirilmedi, sebäbi-de mesaña ortada. Syýasat, aýratynam şu günün populist syýasaty köpcülikleýin, güýç galñamagyna we gatlaklaryň jelbine we jebrine goldanýan ugra gyşardy.

Gatlaklaryň basyşy bolsa şu tagallany salyhatlylykdan we jogapkärçilikden uzaklaşdyryşy ýaly ahlakdan we hoşylawlylykdan, hasam beteri hak-hukukdan we adalatdanam uzaklaşdyryár.

Şeýle wagtda bolsa gatlak medeniýetiniň formalaşdyran hyltly seredişleri özlerine ideologiá edip alan prinsipleriniň gymmatlyklaryndanam barha daşlaşýar.

Şu meselede jogapkärçilikli çemeleşmeli progressiwler, ulamalar, alymlar, syýasatçylar hem şol bir psihologiki atmosferanyň astyna girensoň, adamzadyň nijeme tagallalar bilen edinen ähli gymmatlyklary we prinsipleri-de, sozulyp, gymmatyny ýitirýär.

Puluň, güýjüň, häkimiýetiň şöhweti öñden dowam edip gelýän gymmatlyklary ezip, ýerine iň ýontem motiwleri geçirip bilyär. Nähak ýere öldürilenligi külli adamzadyň ölümünü aňladýan adamyň, adamlaryň üstünden ýöredilýän bular ýaly syýasat bilen ylalaşmak mümkün däl.

Adam hukulkarynyň eldegrimesizligi bilnip durka, yslamy guramalaryň we progressiwleriň bu boýunça edýän tagallalaryny haýallatmagynyň özi häkimiýet ötegeçmeleriniň döredýän meseleleriniň biridir. Şonuň üçinem bular elinde saklaýan adalat terezisi babatda asla eglişikçi beýanatlar bilen çäklenmejek bolmaly.

Biziň imanymyz garawsyz bendeleriň we haky iýlenleriň

tarapynda durmagy talap edýär. Ady tutulmaga mynasyby bolsa häkimiýetleriň we jemagatlaryň talaplaryna däl-de, hak-hukuga we adalata deň göz bilen garalmagydyr.

Görlüsi ýaly, uzaga çeken häkimiýetler döwründe Eýran we Türkîye konserwatiwligi hak-hukukdan we adalatdan daşlaşyp, sağy we tekepbir syýasy pozisiýa ýonelýär, bular bilen kontaktyny ýitiresi gelmeýän käbir yslamçylar bolsa häkimiýetiň tarapyny tutjak bolup, adalatyň hakyny iýenlerini gowy görýärler.

Bularyň barsy bir ujy adamkärçiligimize, kollektiwleşmegimize, häkimiýeti paýlaşma kemciligimize esaslanýan problemalar.

Nämüçin adamkärçiligimizi ýa kollektiwleyinligimizi ösdürmegiň, gymmatlyklarymyzy we mümkünçilikimizi paýlaşmagyň ýerine urha-urluga ýa-da dymdyrmaga we äsgermezçilikli ýok saýmalara ýonelýaris?

Nämüçin ynijtmazdan bar saýmagyň, deňdeş bolmagyň hemişeki oýlanyşykly ýollarynyň zähmetine döz gelmegiň ýerine gorkynyň zäherli, zäherleýäniň özüni-de zäherleýän rehimsizligini saýlap alýarys?

Edilýän şonça tagallalara garamazdan jemgyýetçilik we syýasy gatnaşyklarymyz nämüçin häzirem «gul-hojaýyn» gatnaşygdan saýlanyberenok?

Dürli-dürliliklere takatsyzlygymyz nämeden? Nämə sebäpli içimizdäki wagşylygy adamlaşdyramzok, meselelerimizi akyllıbaşlı gepleşikleriň tegelek stoluna dökemzok?

Aryf däl-de, zalyň bolmagy saýpap almagyň özi, belli bir wagtdan soň özümüz üçinem wagty-sagadynyň gelip ýetjek gumsagadyny tersine öwürmekden ybarattdyr.

Elbetde, diňe bulam däl. Hemmämiz üçinem wagtyň ýitip barýan doğrulyk pozisiýasından daşlaşmagyň ynjalyksyzlygyny eşitmezlik şol bir wagtyň özünde akyl-paýhasyň pikirlenme ukybyny-da ýitirýändigini aňlatmaýarmy?

«Dile geldi bile geldi» kemsitmegiň keýpine gömülmek ýa-da duşmanlaşdyryp ýok saýmak...

Hasam beteri bolsa, häkimiýet gezeginiň, ýagny, hyltymyzy çykarmagyň, arzuw-isleglerimizi kanagatlandyrmagyň we garşıdaşyemyzy ezmek gezeginiň bize gelendigini duýmagyň

hemisəki haýwanpisint sabyrszlygy.

Gymmatlyklar bilen ýüklı aň-düşünjeleriň ygtybarsyzlaşdyrylyp, sözüň, ýol-ýorelgäniň, rutinanyň wagşyýana erk-islegleriň ygtyýaryna berilmegi.

Synaglaryň, nusgalyklaryň we sözleriň üstünde durmagyň inçeliklerini-de biderek iş hasaplama...

Çunki ol(ar), ýagny garşydakylar-häkiler muňa laýyk däl, mynasyp däl, pylan-pysmydan!..

Akyllandyrmagyň aňsat ýollary barka, salyhatlylygyň ýa-da oýlanyşykly aň-düşünjäniň ince zähmetiniň hajaty barmy.

Ýalanlaryň ýa-da çynlaryň gitdigiçe gury sanawaja öwrülen ýerinde arzuwy edilýänem, ine, şol çuw-ýalañaç we gymmatlyklardan binesip häkimiýetdir, haywanpisint erk-islegleriň kanagatlandyrylmagynyň berýän keýpidir.

Ýagny, häkimiýetiň «akyl taýagynyň» ölçegsizliginiň ýeke-täk ölçüge öwrüljek utopiki wagtlary. Hem-de her ekstremizmiň garşysyna göwreligini görnetin bilýän halatynda-da.

Ümit AKTAŞ.

Çarşenbe, 05.10.2022 ý. Publisistika